

SONDA DO HISTORICKEJ PAMÄTI SLOVENSKEJ SPOLOČNOSTI ZAOSTRENÁ NA MLADÝCH

OLGA GYÁRFAŠOVÁ

Ústav európskych štúdií a medzinárodných vzťahov
Fakulta sociálnych a ekonomických vied UK v Bratislave
Email: olga.gyarfasova@gmail.com

Abstract:

The struggle over political and historical memory is a serious and recurring issue that has important implications for the rise and spread of national politics in contemporary Europe and the durability of democratic traditions. This is particularly focused on the way in which new generations of youth are taught their history and the formation of collective memory. The sociological survey conducted in 2013 has shown that large segments of population, above young people, either don't know or don't care much about the history of the wartime Slovak state (1939 – 1945) and the holocaust. On the other hand the agreement with preserving memory is wide-spread, partially with the rationale to prevent recurrences of intolerance, extremism and xenophobia. The survey reveals also the most frequently used sources of knowledge about the past and based on empirical findings elaborates on how to approach youth when teaching history.

Keywords:

Historical memory, Knowledge, Slovak war state, Youth

Z času na čas nás dobehnú vlastné dejiny: v Rajci pamätníci odhalia bustu poprednému predstaviteľovi slovenského vojnového štátu

Ferdinandovi Ďurčanskému; v deň výročia založenia tohto štátu – 14. marca – každoročne pochodujú ulicami hlavného mesta pravicoví extrémisti a chcú si uctiť pamiatku vojnového zločincina, prezidenta Tisa; vďační rodáci postavia pamätník Vasiľovi Biľakovi, hlavnému ideológovi komunistického režimu a veľmi sa čudujú, keď sa ozvú hlasy, ktoré spochybňujú takéto vyzdvihnutie personalizovaného symbolu totality. Pri takýchto príležitostiach sa nejaký čas rozčeri hladina verejného diskurzu a hovorí sa o nedostatočnom historickom vedomí a slabej citlivosti našej spoločnosti na temné stránky dejín Slovenska v 20. storočí. Nikdy to však netrvá dlho a zase až po najbližší škandál tohto druhu sa otázke vyrovnávania sa s (neprijemnou) minulosťou nevenuje výraznejšia pozornosť. Pritom je jasné, že história to nie je len minulosť. Je mnohorakým spôsobom súčasťou našej prítomnosti. Nevyhnutnou – iste nie postačujúcou – podmienkou rovného vzťahu s vlastnými dejinami, je o nich vedieť, ale nie iba v zmysle faktov ako sú dátumy, mená, udalosti, i keď aj tu máme čo dobiehať, ale aj v zmysle historického významu, ktorý tieto udalosti majú pre súčasnosť.

Pri diskusiách o historickom vedomí a vedomostiach o histórii sa často ako špecifická skupina identifikujú mladí ľudia. Z viacerých dôvodov. Dnešní stredoškóľáci sa už narodili do slobody, ich politická socializácia prebiehala

nielen po roku 1989, ale už po vstupe Slovenska do Európskej únie a NATO, teda v období plne konsolidovanej demokracie. O totalitách, ktorými ich krajina prešla v 20. storočí sa učia na hodinách dejepisu, poznajú ich z dokumentárneho alebo umeleckého spracovania. Vedia však dosť na to, aby boli imúnni voči akýkoľvek reziduám, resp. reprízam? Ťažká, komplexná, sotva zodpovedateľná otázka. Práve úvodom spomenuté udalosti z času na čas objavia „kostlivca v skrini“ a upozornia na to, že na totalitné režimy, ktorými sme prešli v minulosti existujú aj dnes rôzne názory. V súvislosti s mladými sa ukazuje, že od slabej oboznámenosti sa môže odvíjať sklon prijať rôzne extrémistické názory, nekriticky sa stavať k porušovaniu ľudských práv, obmedzovaniu osobnej slobody. Skrátka, mladí ľudia, ktorí sa narodili do slobody, bez dostatočných vedomostí o tom, čo totalita znamená, môžu byť náchylní podceňovať hrozbu takýchto ideológií. Z hľadiska budúcnosti demokracie je preto dôležité poznať, aké sú vedomosti a názory mladých ľudí na tieto režimy.

Ako hovorí britský historik Tony Judt: „Pre otvorenú spoločnosť je mimoriadne dôležité, aby poznala svoju minulosť. Spoločnou črtou uzavretých spoločností 20. storočia bolo, že manipulovali dejiny. Regulovanie histórie je najstaršou formou kontroly vedomostí – ak máte moc nad interpretáciou toho, čo sa stalo, máte k dispozícii prítomnosť, aj minulosť. Je základnou demokratickou prezieravosťou zabezpečiť, aby občania boli o dejinách informovaní“ (Judt, 2012, s. 265). Podobne význam pamäte zdôrazňujú ďalší výskumníci: „Vedomosti o minulosti a vedomosti o tom, ako je minulosť interpretovaná, prenášaná a využívaná má pre spoločnosť obrovský význam“ (Törnquist-Plewa – Bernsand, 2012, s. 7).

Nasledujúca štúdia nemá ambíciu pojať celú problematiku historického vedomia a kolektívnej pamäte slovenskej spoločnosti – sústredí sa len na dve dimenzie – vedomosti verejnosti o slovenskom vojnovom štáte a holokauste a postoje k tejto traumatizujúcej a dodnes polarizujúcej historickej skúsenosti.

Empiricky sa opierame najmä o projekt „Slovenský vojnový štát a holokaust v kolektívnej pamäti slovenskej spoločnosti“, ktorý v roku 2013 realizoval team historikov a socio-

lógov.¹ V rámci neho sa realizoval reprezentatívny sociologický výskum na vzorke obyvateľov Slovenska od 15 rokov.² Výskum sa sústredil na rozsah informovanosti slovenskej verejnosti o niektorých historických aspektoch obdobia 1939 – 1945 a holokaustu, na jej postoje a názory na toto obdobie, ako aj na kľúčové zdroje informácií. Kvantitatívny výskum bol doplnený dvoma fokusovými skupinami so stredoškólakmi v Bratislave a Žiline, obsahové zameranie bolo podobné ako v prípade kvantitatívneho výskumu, avšak aj s presahom na všeobecnejšie vnímanie totality, nedemokracie.

Pre širší kontext však pracujeme s celou sériou ďalších výskumov, ktoré po roku 1989 realizovali Centrum pre výskum sociálnych problémov a Inštitút pre verejné otázky.

Historické vedomie a kolektívna pamäť ako teoretické koncepty

Historická pamäť je spoločným vedomím veľkých sociálnych skupín, je aj dôležitým identito-tvorným prvkom. Nie je však raz pre vždy daná, ale je otvorená ďalším interpretáciám, je dynamickým systémom, ktorý sa mení v čase a kontexte a ktorý tu a teraz vždy novo vytvárame, zjednodušene môžeme povedať – dnes konštruujeme našu minulosť. Čo vlastne máme na mysli, keď hovoríme o kolektívnej pamäti? Spomienky sú sociálne, kultúrne a politické konštrukty, ktoré sa menia v čase a ktoré majú svoj vlastný historický vývoj, pripomína Aleida Assmanová (2007). Nadväzujúc na jej úvahy, môžeme rozlišovať rôzne typy spomienok a pamäte – individuálnu, sociálnu, kultúrnu a politickú pamäť. Kým sociálna pamäť pozostáva z koordinácie individuálnych spomienok, ktoré sú zdieľané prostredníctvom komunikácie, kultúrna pamäť sa skladá zo skúseností a vedomostí, ktoré sú oddelené od individuálnych nositeľov a sú prenášané materiálnymi nositeľmi. Assmannová poukazuje na spôsoby,

¹ Projektový ad hoc tím odborníkov tvorili: Fedor Blaščák, Memory Kontrol; Oľga Gyárfášová, FSEV UK a IVO; Ján Hlavinka, Historický ústav SAV; Monika Vrzgulová, Etnologický ústav SAV a Dokumentačné centrum Holokaustu.

² Zber údajov zabezpečila agentúra FOCUS prostredníctvom siete vyškolených anketárov na reprezentatívnej vzorke 1094 obyvateľov SR od 15 rokov do 70+ rokov. Údaje boli zozbierané metódou osobných rozhovorov.

ktoré vedú od individuálnej ku kolektívnej konštrukcii minulosti. Pamäť môže byť výsledkom zámernej a riadenej „politiky pamäte“ a formovaná zhora, ale môže vznikáť aj „zdola“ ako pamäť generácií. Politická a národná pamäť je ukotvená v politických inštitúciách, podporovaná národnými (štátnymi) symbolmi, vyvolávaná pripomínaním udalostí a ovplyvňuje spoločnosť zhora (Assmann, 2007, s. 33 – 37).

V tejto súvislosti môžeme hovoriť o politike pamäti (a zabúdania), ktorá zdôrazňuje úlohy politiky vo vytváraní kolektívnej pamäte inštrumentalizáciou a vyzdvihovaním konkrétnym historických udalostí a osobností, na druhej strane zanedbávaním, potláčaním iných, čo vedie ku kolektívnej amnézii. Assmann skúma napätie medzi osobnou skúsenosťou a oficiálnou pamäťou, ponúka dôkazy vhodnej kultúry pamäte a zasadzuje sa za to, aby pamäť bola spoločným priestorom (Assmann 2007).

Aj iní autori nám pripomínajú, že politika pamäti alebo politika histórie nás vedie k diskurzívnemu vyjednávaniu v spoločnosti, ktorá je fragmentovaná pozdĺž politických a ideologických deliacich línií, kde aktuálny obraz histórie je dočasným výsledkom permanentného boja o dejiny (Uhl, 2008, s. 57). Je teda jasné, že národná historická pamäť nie je stabilným konštruktom. Mení sa podľa sociálnym a politických podmienok súčasnosti a neustále sa prispôsobuje aktuálnym potrebám a hodnotám. Čím väčšia je diskrepancia medzi skúsenosťou minulosti a hodnotovým systémom súčasnosti, tým väčší je spravidla tlak na politiku a spoločnosť, aby prispôsobila minulosť normám prítomnosti. Vývoj a zmena rámca interpretácie oboch – aktuálneho vnímania a pamäte minulosti, závisí od vonkajších i vnútorných faktorov. Môžeme ich rozdeliť na tri skupiny: a. zmeny v štruktúre spoločnosti v dôsledku zmeny do generácií a ich vnímanie minulosti; b. zmeny politických režimov, ktoré môžu mať svoje vlastné – často protichodné – príbehy; c. medzinárodnej konštelácie tiež môžu mať vplyv na národnú kolektívnu pamäť (pozri aj Sierp, 2014, s. 148). Rovnako podľa českých sociológov Jiří Šubrt a Jiří Vinopal historické vedomie je entita paralelne vytváraná vzájomným pôsobením viacerých komponentov: zážitie historické udalosti (zažité osobne alebo sprostredkované, "štátna ideológia" (pretože každý

režim používa históriu a historické argumenty pre svoju vlastnú legitimitu), vedomosti, ktoré generuje historiografia ako veda a v neposlednom rade kolektívna pamäť (Šubrt – Vinopal, 2010, s. 10).

Historické vedomie je konštitutívnou súčasťou národnej identity, národná identita je nesporne jedna z najúspešnejších konštrukcií kolektívnej identity v histórii ľudstva, porovnateľná iba s identitou náboženskou. Jej úspešnosť vyplýva z toho, že oslovuje archetypické komponenty ľudského podvedomia, opiera sa o staré, s jazykom, kultúrou a spôsobom života späté javy, pracuje s protikladmi „my“ a „oni“, v dôsledku čoho konštrukcia národnej identity dostáva mytologickú povahu“ (Kováč, 2009, s. 338) Každý národ má svojom Pantheone historických osobností svojich hrdinov, ktorí reprezentujú „zlatý vek“ národnej histórie. „Národní hrdinovia prestávajú byť v určitej fáze národnej agitácie historickými osobnosťami a plnia funkciu národných symbolov,“ dodáva historik Kováč (2009, s. 340 – 341).

Slovenský štát v kontexte historického vedomia po roku 1989

Na Slovensku bola interpretácia histórie 40 rokov deformovaná komunistickou totalitou. Po jej páde sa otvorili mnohé zložité obdobia v našich dejinách. Jacques Rupnik v rôznych kontextoch hovorí o hľadaní „použiteľnej minulosti“ („useable past“), o ktorú sa môžu nové štátne útvary oprieť. Toto hľadanie je o to intenzívnejšie, o čo je kolektívna identita krehkejšia a konsenzus o svetlých a temných stránkach národných dejín slabší. To bol – najmä v prvej polovici 90. rokov – aj prípad Slovenska. Kľúčové historické udalosti moderných dejín – vojnový slovenský štát a Slovenské národné povstanie – boli protichodne vnímané a interpretované. Do diskusie veľmi razantne vstúpili tí, ktorí „farskú republiku“ vyzdvihovali ako prvý prejav slovenskej štátnosti a odmietali vidieť to, že to bol totalitný štát, ktorý prenasledoval a do koncentračných táborov deportoval desaťtisíce slovenských Židov.

Výskumy realizované krátko po Novembri 1989 identifikovali rozsiahle biele plochy slovenskej kolektívnej pamäte. Ukázali sa najmä značné rozdiely vo vnímaní českej a slovenskej verejnosti – kým v Čechách medzi pozitívnymi

historickými osobnosťami jednoznačne dominoval T. G. Masaryk, na Slovensku bola zhoda na výraznejšej osobnosti – M. R. Štefánikovi – slabšia. Odvrátenú stranu dejín reprezentovali v tom čase najmä predstavitelia komunistického režimu – na Slovensku Gustáv Husák a v Čechách Klement Gottwald (*Aktuálne problémy Česko-Slovenska* – október 1990. Centrum pre výskum spoločenských problémov, Bratislava 1990).

Na Slovensku však v tom čase až 26 % opýtaných nevedelo uviesť jedinú pozitívnu historickú osobnosť a ďalších 11 % explicitne tvrdilo, že neexistuje. Podobne hmlisté boli v tom čase i predstavy o negatívnych postavách slovenských dejín – odpoveď „neviem“ zvolila tretina ľudí a ďalších 17 % tvrdilo, že takej v slovenských dejinách niet. Navyše, časť slovenských respondentov uvádzala medzi osobnosťami hodnými hrdosti mená, ktoré pre iných patrili do zoznamu tých, za ktorých sa hanbia. Išlo najmä o A. Hlinku, T. G. Masaryka či Jozefa Tisa. Do tejto ambivalencie sa premietal stret dvoch tradícií, dvoch politických kultúr – liberálno-demokratickej a nacionalisticko-autoritárskej.

Výsledky, ktoré sú porovnateľné s jeseňou 1990 (zistovanie prostredníctvom otvorenej otázky, v ktorej respondenti spontánne uvádzajú mená historických osobností) máme ďalej k dispozícii za roky 1996 a 2000. Na strane kladných historických osobností, na ktoré sú

obyvatelia Slovenska hrdí, sa v priebehu 90. rokov celkom jednoznačne stabilizovala trojica A. Dubček, M. R. Štefánik a L. Štúr. Kritickú stranu reprezentujú najmä predstavitelia oboch totalitných režimov 20. storočia – J. Tiso, G. Husák a V. Biľak.

Negatívne hodnotenie týchto osobností malo v 90. rokoch minulého storočia odlišný priebeh – kým tých, čo sa hanbia za Tisa pribúdalo, tých, čo sa hanbia za vrcholných predstaviteľov komunistického režimu ubúdalo. Inými slovami, zatiaľ čo vo vzťahu k slovenskému vojnovému štátu došlo k istému zcitliveniu, vo vzťahu k husákovskému normalizačnému režimu sa postupne prejavovala kolektívna amnézia. Vo vzťahu k prezidentovi Tisovi ako výrazný diferenciačný faktor pôsobí konfesia – v prostredí ľudí, ktorí sa hlásia rímskokatolíckej cirkvi je Tiso vnímaný s väčšou zhovievavosťou.

V odpovedi na otázku o prínose konkrétnych osobností nastali za dve dekády demokratického vývoja isté posuny (Tabuľka 1). Jednoznačný prínos je pripisovaný M. R. Štefánikovi a A. Dubčekovi, záporný vklad reprezentujú G. Husák a J. Tiso – v oboch prípadoch sa podiel ľudí, ktorí ich prínos považujú za kladný zúžil na 15 %, resp. 14 %. Podiel negatívnych hodnotení ostáva konštantný, posilnil sa podiel ambivalentných odpovedí.

Tabuľka 1
Trend v hodnotení prínosu historických osobností (v %)

	Jednoznačne + skôr kladná osobnosť				Rovnako kladná ako záporná osobnosť				Jednoznačne + skôr záporná osobnosť			
	1993	1999	2007	2011	1993	1999	2007	2011	1993	1999	2007	2011
A. Dubček	91	89	82	74	7	6	11	16	1	4	1	2
M. R. Štefánik	-	73	77	77	-	7	11	13	-	1	1	2
G. Husák	24	21	19	15	31	32	27	36	41	33	39	38
J. Tiso	25	21	18	14	18	19	29	28	42	32	45	41

Poznámka: Zvyšok do 100 % tvoria odpovede „nepoznám“ a „neviem posúdiť“.

- nezisťovalo sa.

Zdroje: CSA 1993; IVO 1999, 2007; IVF 2011.

Dôležitým rozmerom historického vedomia je aj prepojenie kľúčových udalostí národných dejín so súčasťou slovenskou štátnosťou.³

V roku 2012 si relatívne najviac všetkých opýtaných (24 %) vybralo Nežnú revolúciu z novembra 1989, ďalších 17 % opýtaných príchod sv. Cyrila a Metoda; pre 14 % opýtaných je takou dejinnou udalosťou Slovenské národné

³ Na základe predloženého zoznamu historických udalostí respondenti vo výskume organizácie Hlava 98 odpovedali na otázku, s ktorou z nich najviac stotož-

ňujú slovenskú štátnosť. Výskum sa uskutočnil koncom roku 2012. Bližšie pozri: Gyárfášová 2013.

povstanie a pre rovnaký počet (14 %) vznik Československa v roku 1918. So vstupom Slovenska do EÚ stotožňuje slovenskú štátnosť 12 % opýtaných a 11 % respondentov uviedlo v tejto súvislosti Slovenskú republiku z rokov 1939 – 1945. Najmenej respondentov (2 %) si vybralo Pražskú jar 1968.

Preferovanie jednotlivých udalostí má svoje jasné generačné, sociálne a hodnotové „súradnice“. Nežnú revolúciu najčastejšie uvádzali ľudia vo vekovej kategórii 35 – 44 rokov (31 % z nich), s vysokoškolským vzdelaním, obyvatelia Bratislavského kraja a vyšších príjmových kategórií. Preferencie ľudí staršej generácie (vo veku 65+) sú rozdelené takmer rovnomerne medzi tri dejinné udalosti: príchod Cyrila a Metoda (22 %), vznik 1. Československej republiky (21 %) a vojnový Slovenský štát (18 %). Vo vekovej skupine 18 – 34 rokov dominujú dve udalosti: Nežná revolúcia (27 %) a vstup Slovenska do EÚ (21 %).

Dá sa teda zhrnúť, že z dejinných udalostí, ktoré reprezentujú tri rôzne hodnotové platformy i dejinné ukotvenia Slovenska – občiansko-demokratické, národno-kresťanské a európske – komparatívne najviac preferencií získala Nežná revolúcia – koniec totalitného režimu a otvorenie cesty k demokracii i modernej príslušnosti Slovenska k Západu a západnej civilizácii. Pre mladú generáciu, ktorá November 89 nezažila, je pomyselným začiatkom „ich“ novodobého Slovenska vstup do EÚ. Pre staršiu generáciu je zase dôležitý odkaz na Cyrila a Metoda, ktorí symbolizujú kresťanskú tradíciu Slovenska a má bližšie k východnému civilizačnému okruhu. V tomto kontexte treba vidieť aj vnímanie vojnového Slovenskej republiky ako tradíciu, ktorá bola – už v rámci demokratického, otvoreného diskurzu o našich dejinách po roku 1989 – vytlačená na okraj.

Slovenský vojnový štát v kolektívnej pamäti slovenskej verejnosti

Vo vzťahu k Slovenskému štátu z rokov 1939 – 1945 nás zaujímali najmä tri aspekty – miera informovanosti, znalosť reálií; ďalej zdroje, z ktorých verejnosť a najmä mladí ľudia čerpajú a miesto pripomínania holokaustu v súčasnosti. V prípade prvého znalostného okruhu sme použili otvorené otázky (čiže išlo o spontánne odpovede opýtaných, bez predlo-

ženého zoznamu), čo pochopiteľne kládlo na respondentov vyššie nároky. Na druhej strane ich odpovede oveľa výpovednejšie mapovali diskurzívne pole a predstavovali istý presah ku kvalitatívnemu prístupu. Prvá otázka sa pýtala na predstaviteľov slovenského štátu. Vychádzali sme z predstavy, že vo všeobecnom vedomí sú dejiny značne personalizované a ako sme uviedli – osobnosti dejinných udalostí sa stávajú národnými symbolmi, v pozitívnom i negatívnom zmysle. Ukázalo sa, že vojnový slovenský štát sa vo vnímaní verejnosti spája predovšetkým (a takmer výlučne) s prezidentom Jozefom Tisom. Jeho meno uviedlo takmer 60 % opýtaných. Druhou najčastejšou odpoveďou bolo „neviem“ (nepoznám, neviem históriu, nikto konkrétny a pod.). Podiel odpovedí „neviem“ klesá s rastúcim vekom respondentov: vo vekovej kategórii 15 – 17 ročných dosahuje až 63 %, vo vekovej kategórii 25 – 34 rokov 46 %, u starších potom výraznejšie klesne (pozri tabuľku 2). Dá sa teda povedať, že pre veľkú časť verejnosti nemá toto obdobie žiadnu inú „tvár“, Tiso je emblematickou osobnosťou tej doby.

Okrem prezidenta Tisa sa slovenský vojnový štát pre veľmi okrajovú časť populácie spája s ďalšími historickými postavami, z nich však len nemnohé sú naozaj historicky relevantné. Druhý najčastejšie uvádzaný je Andrej Hlinka (uviedlo ho 14 % opýtaných). Hoci Andrej Hlinka zomrel v roku 1938, jeho meno sa vpečätilo z názvu hlavnej politickej sily daného obdobia – HSĽS. Okolo 7 % respondentov uviedlo mená Vojtecha Tuku (predsedu vlády v rokoch 1939 – 1944, predstaviteľ radikálneho pronacistického krídla HSĽS, ktorý bol odsúdený ako vojnový zločinec na trest smrti) a Alexandra Macha, hlavného veliteľa Hlinkovej gardy, v rokoch 1940 – 1945 minister vnútra Slovenského štátu, 1940 – 1944 aj podpredsedom vlády. Celkovo sa však dá povedať, že pre veľkú časť slovenskej verejnosti nemá toto obdobie žiadne zosobnenie alebo sa sústreďuje na jedinou osobu a to prezidenta Jozefa Tisa. Iní predstavitelia sú pre drvivú väčšinu verejnosti neznámi.

V ďalšej otvorenej otázke sme sa pýtali na znalosť pojmu, ktorý je s obdobia Slovenského štátu veľmi úzko spojený – „arizácia“. Podiel odpovedí „neviem“ bol opäť veľmi vysoký – 54 % respondentov nevedelo uviesť žiaden, ani

vzdialený alebo približný význam „arizácie“. Na druhej strane 22 % odpovedalo správne, uviedlo kľúčové slová, ktorým tento pojem popisali. Štvrtina respondentov uviedla nesprávne alebo nie celkom správne odpovede, asi polovica z nich asociovala tento pojem s holokaustom, vyvražďovaním Židov, avšak nespomenula práve majetkový aspekt.

Voľné odpovede respondentov na túto otázku ponúkajú zaujímavý materiál na ďalšie štúdium sémantického a kontextového ukotvenia daného pojmu vo vedomí slovenskej verejnosti a to najmä v dvoch rovinách: ČO bola arizácia a KTO boli jej páchatelia, aktéri. Pre niektorých išlo o neutrálne prechádzanie, prevod, prerozdelenie, zošátntenie prípadne odovzdanie majetku. Iní použili slová ako konfiškácia, zhabanie, a iní použili ešte tvrdšie slová ako napr. krádež, násilné odoberanie, rabovanie. Sémantické pole odpovedí môžeme rozdeliť na tri základné narácie:

1. neutrálne prechádzanie, prevod, prerozdelenie, zošátntenie, prípadne odovzdanie majetku;
2. použitie presnejších kľúčových slov ako konfiškácie, násilné odoberanie, zhabanie a pod.
3. „tvrdšie“ a expresívnejšie výrazy ako napr. krádež, rabovačka.

Z hľadiska aktérov respondenti často uvádzali neosobné „sa“ (dialo sa /stalo sa), ale vyskytli sa aj rôzne priradenia – štát, vláda, Nemci zobrali židom majetok, alebo: aj „šikovným“ arizátorom sa z nich ušlo. Menej často zaznelo „Slováci brali židom majetok“ až po celkom osobné: „viem, veď aj tu v dedine odoberali majetky židom“. Aj tieto odpovede pou-

kazujú na to, že ani u tých, ktorí vedeli uviesť význam pojmu, nejde o jednoznačnú naráciu, ktorá má nielen svoje obete, ale aj zodpovedných vinníkov. S istou nadsázkou môžeme povedať, že bez pochopenia „arizácií“ sa sotva dá pochopiť konanie obyvateľov Slovenska počas vojnového štátu a teda sa aj kriticky vyrovnáť s touto kapitolou národných dejín.

Do tretice sme sa z hľadiska informovanosti pýtali, či respondenti vedia – aspoň približne – koľko Židov bolo z územia vtedajšieho slovenského štátu počas 2. svetovej vojny deportovaných do koncentračných táborov? Najčastejšia odpoveď opäť znela – „neviem“ – uviedla ju takmer polovica opýtaných (49 %). Odpoveď v intervale 50 – 80 tisíc uviedlo 15 % opýtaných. 18 % uviedlo podhodnotenú odpoveď a 15 % uviedlo vyššie číslo.

Biele miesta v historickej informovanosti, znalosti o období vojnového štátu slovenskej verejnosti sú naozaj rozsiahle. Podiel odpovedí „neviem“ najviac súvisí s vekom: čím mladší sú respondenti, tým menej vedia, pritom sa mohlo očakávať, že stredoškolská mládež by mala mať znalosti z našich dejín v čerstvej pamäti z hodín dejepisu. Nie je však tomu tak a podobnú situáciu konštatoval aj výskum Amerického židovského výboru (AJC) na Slovensku v roku 1999 (Prieskum pre Americký židovský výbor (American Jewish Committee, AJC) sa uskutočnil na jeseň 1999 na reprezentatívnej vzorke 1057 respondentov – obyvateľov Slovenska od 15 rokov formou face-to-face rozhovorov). Ďalším dôležitým a očakávaným faktorom, ktorý ovplyvňuje mieru znalosti je vzdelanie.

Tabuľka 2: Podiel odpovedí „NEVIEM“ na otvorené otázky, podľa vekových skupín (v %)

	Kto boli kľúčoví predstavitelia vojnového slov. štátu	Čo znamená slovo „arizácia“?	Koľko Židov bolo z územia vtedajšieho slov. štátu deportovaných do koncentračných táborov?
15 – 17 rokov	63	78	65
18 – 24 rokov	55	67	56
25 – 34 rokov	46	57	60
35 – 44 rokov	30	56	49
45 – 54 rokov	20	45	40
55 – 64 rokov	23	48	41
65 a viac rokov	22	46	41
Celá populácia	34	54	49

Zdroj: Slovenský vojnový štát a holokaust v kolektívnej pamäti slovenskej spoločnosti, január 2013.

Výsledky aktuálneho výskumu nemáme možnosť porovnať v širšom medzinárodnom kontexte, iba s podobným výskumom v Maďarsku.⁴ Spomínaný výskum AJC z roku 1999 však Slovensko z hľadiska faktických znalostí o holokauste umiestnil tesne pod priemerom iných európskych krajín.

Kvantitatívny dotazníkový výskum sme doplnili o dve fokusové skupiny so stredoškolskými.⁵ Fokusové skupiny majú všetky výhody a nevýhody kvalitatívneho prístupu – ich výsledky nemôžeme zovšeobecniť, nie sú štandardizované a kvantifikovateľné, na druhej strane umožňujú hlbší vzhľad do uvažovania respondentov. Ich využitie práve pri skúmaní historického vedomia vysoko vyzdvihujú a vo svojom výskume aplikujú českí sociológovia Tomášek a Šubrt. Podľa nich „Svojim charakterom sa fokusové skupiny približujú podmienkam, v ktorých ľudia obvykle komentujú alebo preberajú históriu, svoje názory na ňu, svoje spomienky na konkrétne udalosti a ich širšiu reflexiu, t. j. situáciám, v ktorých sa o nich v nejakom užšom kolektíve osôb alebo rodiny hovorí. Zároveň mimo túto bezprostrednú rovinu názorov na minulosť vlastných spomienok na konkrétne udalosti, skupinové diskusia (fokusové skupiny) zároveň simulujú verejný diskurz a strety argumentov v ňom“ (Tomášek – Šubrt, 2014, s. 94).

V otázke na predstaviteľov slovenského štátu medzi respondentmi v Žiline zaznelo najmä meno Jozef Tisa, bratislavskí respondenti spontánne uviedli aj ďalšie mená: Mach, Sidor, Dur-

čanský, Čatloš, Čarnogurský, Vojtaššák. Rozdielne však bolo hodnotenie prezidenta Jozefa Tisa. V Žiline začali respondenti celkom spontánne hovoriť v ospravedlňujúcom duchu „*ale veď nebol taký zlý, ako sa hovorí...*“ akoby sa potrebovali vymedziť voči naratívu jasnej kritiky a odsúdenia. Konkrétne zaznelo: „*Hocikto by tam bol dosadený, konal by rovnako...*“; „*Tiso sa snažil zachrániť Slovensko, aby sme nedopadli ako Česko*“, „*Snažil sa poslúchať, aby poslušil trochu lepšej veci...*“ „*Bol k tomu dotlačený, nemal na výber...*“ „*V niečom to bolo správne, v niečom nesprávne...*“ „*Snažil sa prezidentskými výnimkami zabrániť deportáciám...*“ „*Patril k umiernenému krídlu HSLS...*“ Jeho popravu hodnotili ako „*historickú nutnosť*“ spojenú so zmenou režimu, lebo: „*každý nový režim sa snaží zlikvidovať predstaviteľov predchádzajúceho...*“ V bratislavskej skupine bol Tiso vnímaný nuansovitejšie, aj v rovine toho, že bol kňaz: „*Tiso bol kňaz, kňaz by mal v takej situácii odstúpiť, nevenovať sa vedeniu sa vedeniu štátu v takých časoch ako je vojna, nielenže poškodil cirkev na Slovensku, ale zradil ideu kresťanstva. ...*“; „*To že to bol kňaz nič nemení na tom, čo urobil ..., nič ho nemôže ospravedlniť*“. „*Ľudia ho vnímali ako vplyvnejšieho vzhľadom na to, že bol kňaza...*“ „*To, čo páchal ako politik sa niektorí snažia ospravedlniť tým, čo hlásal ako kňaz...*“ „*jeho konanie nie je ospravedlniteľný ani z dôvodu výnimiek ...*“

Vo vzťahu k arizácii a na otázku kto boli arizátori, zazneli odpovede: „*Arizovali všetci, širšie vrstvy, najviac rozkrádali najvernejší, ale najhoršie, že sa na tom zúčastňovali všetci, celé dediny ... všetky dediny ...*“ Respondenti ďalej diskutovali na tému, či arizácia bola alebo nebola krádež, keďže ju de facto organizoval a schvaľoval štát, čo zužuje zodpovednosť jednotlivých arizátorov z radov bežných ľudí. Na záver diskusie v Bratislave sa však stredoškolskí zhodli na tom, že to nie je otázka terminologická, ale skôr sa treba pýtať „*ako sa také niečo mohlo stať?*“

Odkiaľ pochádzajú vedomosti?

Aj z hľadiska ďalšej osvetly a výchovy je dôležité vedieť, aké zdroje vedomostí vojnovom štáte a holokauste sú pre ľudí, opäť predovšetkým mladých, relevantné (Tabuľka 3). Respondenti si zo zoznamu rôznych (predpokladaných) zdrojov mohli vybrať dva. Odpoveď „*neviem, nezaujímam sa to, odnikiaľ*“ bola najfrekvencovanejšia medzi 15 - 17 ročnými.

⁴ Výskumy maďarskej sociologičky Márie Vasárhelyiovej z roku 2002 a Dokumentačného centra holokaustu (DCH) v Budapešti z roku 2009 (oba na vzorke cca 1000 respondentov) nám umožňujú porovnať úroveň vedomostí na Slovensku a v Maďarsku. Tam na podobnú otázku presne odpovedalo 12 % respondentov, údaj podhodnotilo 29 % a nadhodnotilo 9 % opýtaných. Odpoveď „*neviem*“ uviedla – podobne ako na Slovensku – polovica opýtaných. V prieskume DCH z roku 2009 na rovnakú otázku presne odpovedala pätina respondentov.

⁵ Bratislavskú skupinu tvorili študenti maturitného ročníka elitného gymnázia, ktorí boli dobre informovaní, veľmi dobre vedeli formulovať svoje názory a vedeli o nich medzi sebou diskutovať (zjavne nie prvý raz). V Žiline išlo o študentov 3. ročníka, ich informovanosť bola v porovnaní s bratislavskou skupinou slabšia, ale iste vyššia ako priemer ich vekovej skupiny. Prejavila sa aj menšia schopnosť formulovať svoje myšlienky, názory, návyk diskutovať je slabší.

Uviedla ju až štvrtina z nich. Medzi 18 - 24 ročnými klesol podiel takýchto indiferentných odpovedí na 17 % a s rastúcim vekom ich podiel ďalej klesá.

Najčastejšie uvádzaným zdrojom znalostí bola škola - ako jednu z možností si ju vybralo 44 % opýtaných. Nie je prekvapujúce, že škola viac dominovala v mladších vekových kategóriách, najviac v skupine 18 - 24 ročných (61 %). Druhým najrelevantnejším zdrojom sú slovenské verejnoprávne médiá (28 %) a asi pätina uviedla rodinu. Ďalšie zdroje sú menej časté, dá sa však predpokladať, že napr. niektoré

aktivity MVO, či stretnutia s pamätníkmi - ľuďmi, ktorí túto dobu prežili, sa realizujú cez školy a mohli byť takto vnímané. Rodina je pomerne zriedkavý zdroj nielen u mladšej, ale aj u strednej generácie. Najčastejšie (38 %) ju uvádzali respondenti vo veku 65+ rokov. Potvrďuje sa teda hypotéza, že medzigeneračná komunikácia, odovzdávanie životných skúseností a vedomostí, skrátka odovzdávanie pamäti rodiny, nie je u nás veľmi rozšírené. Platí to nielen pre generáciu starí rodičia (65+ rokov) a vnuci (do 24 rokov), ale aj pre generáciu - starí rodičia - stredná generácia.

Tabuľka 3: Odkiaľ ste čerpali informácie a vedomosti o prenasledovaní a vyvražďovaní Židov počas slovenského vojnového štátu a o holokauste?

Zdroj	% respondentov
škola	44
verejnoprávne médiá na Slovensku (STV, Slovenský rozhlas, resp. RTVS)	28
rodina	21
priatelia, známi	13
časopisy, noviny	12
stretnutia s pamätníkmi - s ľuďmi, ktorí tú dobu prežili	11
súkromné televízie na Slovensku - Markíza, JOJ, TA3	10
odborná literatúra, literatúra faktu	9
umenie: krásna literatúra (beletria), filmy, výstavy, divadlo	7
internet, sociálne siete, blogy	6
verejnoprávna televízia v Čechách	3
iné zahraničné televízie	2
aktivity občianskych združení, mimovládnych organizácií a pod.	1
iné zdroje	1
nezaujíma ma to/odnikiaľ	12

Poznámka: respondenti mali možnosť uviesť dve odpovede, preto súčet je viac ako 100 %.

Zdroj: Slovenský vojnový štát a holokaust v kolektívnej pamäti slovenskej spoločnosti, január 2013.

Na margo samotného vyučovania dejepisu skúsenosti lektorov a trénerov poukazujú na obrovský rozdiel prvej a druhej dekády. „V 90. rokoch minulého storočia bolo bežné, že sa učiteľia otvorene, verejne ohradzovali proti kritike J. Tisa, prípadne proti kritike toho, čo sa odohrávalo na Slovensku, aj voči židom za slovenského štátu. Časom tie najagresívnejšie prejavy prestali, resp. už neboli verejné. Z komunikácie s dnešnými učiteľmi, z ich reakcií na seminároch a diskusiách viem, že aj oni sa najviac obávajú otázok týkajúcich sa osoby J. Tisa a iných predstaviteľov slovenského štátu a ich zodpovednosti za to, čo sa počas ich vlády dialo na Slovensku. Od svojich kolegov v 90. rokoch sa líšia tým, že majú k dispozícii mnoho väčší výber prameňov, metodologických návodov a nástrojov (lokálne a regionálne dejiny, orientácia na individuálne prežívania apod.). Medzičasom však zaznamenali vo verejnej aj

odbornej diskusii viacero, aj netriviálnych pokusov o apológiu slovenského štátu, jeho režimu a jeho predstaviteľov. Tento prúd v diskusii zosilnel a svojim spôsobom aj z oficiálnej, v oficiálnych odborných štátnych inštitúciách, v akademickej produkcii jeho obhajcov, čo učiteľov prirodzene zneisťuje ich“ (Blaščák et al., 2013, s. 17 - 18).

Viacerí odborníci⁶ upozorňujú aj na to, že o slovenskom štáte sa často učí nesprávne, nevyvážené - malý dôraz sa dáva na fakt, že tento štátny útvar mal totalitný režim a ten neublížoval len židovskej minorite. Takýto fokus a uvažovanie o totalitnom režime, jeho nástrojoch a narábaní so svojimi obyvateľmi, otvára však komplex bolestných nepríjemných otázok

⁶ Napr. Monika Vrzgulová, dlhoročná lektorka výuky o holokauste to uviedla na margo výsledkov výskumu.

spojených s našou spoločnou druhou, dlhšou a nedávnejšou skúsenosťou s komunistickým režimom.

V diskusiách stredoškolači ako zdroj vecných informácií, faktov v oboch skupinách uvádzali školu („škola je najdôležitejším zdrojom, hodiny dejepisu obzvlášť...“). Zároveň však spomínali aj ďalšie zdroje, pričom viackrát zaznelo to, že je problematické jednotlivé zdroje hierarchicky usporiadať, lebo „každý zdroj má inú hodnotu...“. Na rozprávaní príbuzných bol dôležitý práve moment autenticity. Ani v jednej skupine sa nepotvrdilo, že by mladí ľudia na túto tému nerozprávali s rodičmi, alebo ešte častejšie s prarodičmi. Tieto rozprávania dnes oceňujú oveľa viac, ako keď boli mladší, mali: „...v rodine prababky rozprávali, keď som bol malý som si to vypočul z povinnosti, keď som bol väčší sa mi to začalo spájať s tým, čo som počul v škole teraz mám záujme zhodnotiť jednotlivé zdroje ...“

Dá sa povedať, že v osvietenom, informovanom prostredí dochádza k veľmi priaznivej synergii rôznych zdrojov: „V kontakte s inými zdrojmi sa môj názor obrusuje ...“ „Škola je základ – informačný základ – ale potom je dôležitá tá skladačka.“

Škola hrá dôležitú úlohu aj pri sprostredkovaní rôznych iných, ako úzko faktických foriem spoznávania, obe stredné školy pravidelne organizujú diskusie s preživšími, účasť na Pochode živých (Bratislava), školou organizovaná návšteva Osvienčimu (Žilina), čo predstavuje silné emocionálne zážitky: „tam si človek uvedomí všetky tie veci, akú hodnotu má život ...“. Alebo: „Ja si myslím, že úplne najsilnejšie je stretnúť preživších a to je podľa mňa najvernejší zdroj informácií a ja som si mám taký pocit celú túto tému až tak dobre neuvedomovala, kým som nestretla nejakých preživších a nepočula to z ich vlastných úst. Lebo až vtedy človek pochopí, že to nie je len niečo, čo sa píše v knihách alebo čo vidí v telke, ale niečo, čo sa skutočne stalo. To tak pocíti na vlastnej koži. Takmer.“

Mimoriadne dôležitú úlohu zohráva osobnosť učiteľa dejepisu: „Ja mám pocit, že náš pán dejepisár, on je tak celkom odhodlaný, aby sme mali na to nejaký názor, aby sme to nevedeli, že toto bolo v tomto roku, ale aj viac vedieť podobným smerom v tom názore...“

Respondenti často uvádzali aj iniciatívne vyhľadávané zdroje, niekedy motivované záujmom o vojenskú techniku, bojovú taktiku, pozadie 2. svetovej vojny, politické rokovania

medzi Hitlerom a jeho generálmi, ale aj dokumenty na internete, články, umelecké žánre (film, divadlo). Vlastné štúdium je motivované mimoriadnym záujmom o dejiny.

Celkovo môžeme zovšeobecniť, že mladí ľudia si svoje predstavy o minulosti nebudujú ani tak na politickom procese, dejiny sú pre nich viac „malými dejinami“ konkrétnych osôb, s ktorými sa môžu emocionálne stotožniť. Perspektíva obyčajného človeka, jeho osud, každodenný život, životné dilemy, rozhodnutia – sú tým, čo im danú dobu priblíži lepšie a začnú premýšľať o hrôzach totality a strachu, a tak – odpor k jeho opakovaniu. Keď sa hovorí o totalite vo všeobecnosti, v odpovediach chýba politika, či armády, ich stratégie a motivácie. Tento aspekt sa javí ako veľmi dôležitý, pretože umožňuje mladým ľuďom identifikovať sa s ľuďmi „ako sme my“, ktorí však zažili obdobie fašistickej alebo komunistickej totality, ich citlivosť na životné situácie bežných ľudí je oveľa vyššia.

Uvedme príklady: „Ľudia (v totalite) žili v neustálom napätí, strachu a boli dosť poslušní. Čo sa týka tých totalitných režimov, že v porovnaní s našou slobodou, my by sme asi nedokázali byť už (keď sme boli vychovávaní v tej slobode), takí poslušní ako boli napríklad naši rodičia a starí rodičia“. Alebo: „Ja si tiež neviem predstaviť, že by som žila v takej dobe, nemohla by som si obliecť čo chcem, nemohla by som povedať čo chcem, by som bola asi dosť zviazaná.“

Postoje k uchovávaniu pamäte

Väčšina obyvateľov Slovenska (61 %) súhlasí s tým, že spomienky na holokaust treba sústavne uchovávať živé. Na druhej strane 29 % súhlasí s výrokom, že takmer 70 rokov po skončení II. svetovej vojny je načase prestať s pripomínaním deportácií a vyvražďovania Židov. I keď za uchovávanie živej pamäti podporuje jasná väčšina, 29 % nie je zanedbateľná menšina, navyše, v mladšej generácii je ľahostajnejší vzťah k minulosti rozšírenejší ako v staršej. Zaujme aj to, že pred 14 rokmi vo výskume AJC bolo rozloženie názorov k tejto otázke podobné (63 % : 24 %), čo znamená, že nedošlo k jasnejšiemu posunu v prospech uchovávania spomienok. Za uchovávanie pamäte sa častejšie vyjadrujú starší ľudia, ľudia s VŠ vzdelaním, v regiónoch mimo hlavné mesto.

Tabuľka 4: Ktorý z výrokov A a B je vášmu názoru bližší:

- A. Takmer 70 rokov po skončení II. svetovej vojny je načas prestať s pripomínaním deportácií a vyvražďovania Židov.
 B. Tieto spomienky by sa mali sústavne uchovávať. (v %)

	Súhlas s výrokom A	Súhlas s výrokom B	Nevie
15 - 17 rokov	36	45	19
18 - 24 rokov	32	52	16
25 - 34 rokov	33	52	15
35 - 44 rokov	29	62	9
45 - 54 rokov	25	68	7
55 - 64 rokov	27	68	5
65 a viac rokov	25	73	2
Celá populácia	29	61	10

Zdroj: Slovenský vojnový štát a holokaust v kolektívnej pamäti slovenskej spoločnosti, január 2013.

Záverečná postojová otázka smerovala k súčasnosti. „Mali by sme viac hovoriť o tom, ako totalitný režim prostredníctvom propagandy dokáže vmanipulovať „obyčajných ľudí“ do spoluúčasti na porušovaní ľudských práv či vyvražďovaní“ alebo, alternatívny názor: „Je zbytočné to pripomínať, nič také, ako bolo prenasledovanie a vyvražďovanie skupiny obyvateľstva sa v našej spoločnosti nemôže zopako-

vať“, 60 % opýtaných si vybralo prvý výrok, 28 % skôr alebo jednoznačne súhlasí s druhým. Rozloženie názorov v jednotlivých prostrediach kopíruje predchádzajúcu otázku – čiže mladí ľudia viac ako staršie vekové kategórie inklinujú k názoru, že pripomínanie je zbytočné alebo nemajú na túto otázku jasný názor a odpovedajú nezainteresovaným „neviem“.

Tabuľka 5: Ktorý z výrokov A a B je vášmu názoru bližší:

- A. Mali by sme viac hovoriť o tom, ako totalitný režim prostredníctvom propagandy dokáže vmanipulovať „obyčajných ľudí“ do spoluúčasti na porušovaní ľudských práv či vyvražďovaní.
 B. Je zbytočné to pripomínať, nič také, ako bolo prenasledovanie a vyvražďovanie skupiny obyvateľstva sa v našej spoločnosti nemôže zopakovať. (v %)

	Súhlas s výrokom A	Súhlas s výrokom B	Nevie
15 - 17 rokov	49	28	23
18 - 24 rokov	51	31	18
25 - 34 rokov	52	33	15
35 - 44 rokov	63	28	10
45 - 54 rokov	60	27	13
55 - 64 rokov	66	27	7
65 a viac rokov	74	21	6
Celá populácia	60	28	12

Zdroj: Slovenský vojnový štát a holokaust v kolektívnej pamäti slovenskej spoločnosti, január 2013.

Na otázku, či je dôležité dnes holokaust pripomínať, odpovedali obe fokusové skupiny unisono kladne. Ako povedal jeden respondent: „Nie je to príjemné, ale nemôžeme žiť s vedomím, že sa nič nestalo“. V pripomínaní vidia aj dôležitú prevenciu. Pripomínanie by sa však nemalo diať prostredníctvom faktov, rokov, mien, ale najmä prostredníctvom príbehov. Faktická rovina je typická pre školu, ale na pritiaženie záujmu je dôležitý subjektívny, individuálny príbeh: „Najviac zaujme, keď je človek na tom mieste.“ „Svedectvo niekoho, cez príbeh“.

Záver

Historická pamäť národa, to ako sa ten ktorý národ vyrovná so svojou minulosťou, či si prizná chyby alebo šíri sebaoslavné alebo sebaospravedlňujúce mýty, je mimoriadne dôležité pre utváranie ďalších postojov, pre formovanie istej citlivosti voči možným recidívam totalitného myslenia, prejavom antisemitizmu, xenofóbie a rasizmu. Nezakrývať a neprikrášľovať minulosť pomáha vyhnúť sa v budúcnosti zlým cestám. Minulosť neodchádza do minulosti, ostáva s nami, vracia sa. Uvedme príklad z neďalekého susedstva – Rakúsko celé desaťročia vytesňovalo svoj podiel viny na zlo-

činoch nacizmu a pestovalo si mýtus prvej obeť hitlerovského Nemecka. Až prípad Kurt Waldheim a následky toho, že veľká časť Rakúšanov sa s nim ešte v roku 1986 dokázala identifikovať a zvolil si ho za prezidenta, katalyzovali „rozpomínanie“ a pomenovanie vlastnej zodpovednosti pravými menami.

Slovensko prešlo za uplynulé roky autentickým, slobodným diskurzom o svojej minulosti, veľa pozitívnej práce sa urobilo. Hodnotenie hĺbky tohto diskurzu môže byť rôzne. Empirické výskumy však hovoria jasnou rečou – vedomosti mladých ľudí o slovenskom vojnovom štáte a holokauste sú slabé. Početné „biele miesta“ môžu vyplniť interpretačné rámce, ktoré nie sú v súlade s demokratickou kultúrou a ochranou ľudských práv. Na strane druhej aj medzi mladými prevláda (i keď slabšie ako medzi strednou a staršou generáciou) názor, že spomienky na holokaust by sa mali sústavne uchovávať, a väčšina sa stavia za ostrážitosť, lebo „totalitný režim prostredníctvom propagandy dokáže vmanipulovať „obyčajných ľudí“ do spoluúčasti na porušovaní ľudských práv či vyvražďovaní“. Zároveň, vidíme, že mladí majú istú základnú ostrážitosť voči totalite, vnímajú ju najmä ako ohrozenie svojej osobnej slobody.

Charakter historického vedomia dnešných mladých ľudí vo vzťahu k totalitnej minulosti sa zdá byť kvalitatívne iný v porovnaní s predchádzajúcimi generáciami. Tomášek a Šubrt to na základe výskumov českej spoločnosti pripisujú dvom fenoménom: menšiemu dôrazu, ktorý sa dnes kladie na spoločensko-vedné a humanitné predmety a na rozsah vedomostí, ale aj tzv. „nepamätnímu statusu“ súčasnej mladej generácie a vzdávanie sa priamej skúseností s totalitným režimom a schopnosti mu a jeho fungovania porozumieť na základe osobnej skúsenosti (Tomášek – Šubrt, 2014, s. 111). Tým sa však stáva správne sprostredkovanie vedomostí o histórii a jej temných stránkach dôležitejšie.

Literatúra:

ASSMAN, A.: Der lange Schatten der Vergangenheit. Erinnerungskultur und Geschichtspo-

litik. Bonn, Bundeszentrale für politische Bildung, 2007.

BLAŠČÁK, F. – GYÁRFÁŠOVÁ, O. – HLAVINKA, J. – VRZGULA, M.: Slovenský vojnový štát a holocaust v kolektívnej pamäti slovenskej spoločnosti. Správa z výskumu. Bratislava 2013.

GYÁRFÁŠOVÁ, O. – KRIVÝ, V. et. al: Krajina v pohybe. Správa o politických názoroch a hodnotách ľudí na Slovensku. IVO, Bratislava 2001.

GYÁRFÁŠOVÁ, O.: Odkiaľ prichádzame, kto sme, kde sa nachádzame. Slovensko v závere 2. dekády štátnej samostatnosti v perspektíve verejnej mienky. Inštitút pre moderné Slovensko, Bratislava 2013.

HAMPL, S. – VINOPAL, J. – ŠUBRT, J.: Reflexe novodobých českých dejín, sametové revolúcie a súčasného vývoje v názoroch verejnosti. In: Naše spoločnosť, časopis VVM Sociologického ústavu AV ČR, 2011, roč., 9, č. 1, s. 19 – 29.

JUDT, T.: Thinking the Twentieth Century with Timothy Snyder. Penguin Books 2012.

KOVÁČ, D.: Identita a národ. In: KILIÁNOVÁ, G. – KOWALSKÁ, E. – KREKOVIČOVÁ, E. (eds.): My a tí druhí v modernej spoločnosti. Veda, Vydavateľstvo SAV, Bratislava 2009, s. 338 – 342.

SIERP, A.: The End of the Memory War? From a National to a European Memory Framework, in: GYARFASOVA, O. – LIEBHART, K. (eds.): Constructing and Communicating Europe. LIT Verlag, Wien 2014, s. 147 – 170.

ŠUBRT, J. – VINOPAL, J.: K otázke historického vedomí obyvateľ Českej republiky. In: Naše spoločnosť, časopis CVVM Sociologického ústavu AV ČR, 2010, roč. 8, č. 1, s. 9 – 20.

TOMÁŠEK, M. – ŠUBRT, J.: Jak se vyrovnáváme s naší minulostí? České a československé nedávne dějiny prizmatem teorie kolektivní paměti a kvalitativní metodologie. In: Sociológia. 2014, roč. 47, č. 1, s. 88 – 115.

TORNQUIST-PLEWA, B. – BERNISAND, N. (eds.): Painful Pasts and Useful Memories Remembering and Forgetting in Europe. Center for European Studies, Lund 2012.

UHL, H.: Memory Culture – Politics of History. Some reflections on Memory and Society. In: WAHNICH, S. – LÁŠTICOVÁ, B. – FINDOR, A. (eds.): Politics of Collective Memory. LIT Verlag, Wien 2008, s. 57 – 65.